

**ҮНДЭСНИЙ ХЭЛЭЭ ТӨРИЙН АЛБАН ЁСНЫ ХЭЛ БОЛГОН АШИГЛАХ ТАЛААР МОНГОЛ УЛС
БОЛОН БУСАД ОРНЫ БАРИМТАЛЖ БУЙ БОДЛОГО, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**
(ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)

Д. Жигваагүнсэл

Агуулга

1. Гадаадын зарим орны төрийн албан ёсны хэлний талаар баримталж байгаа бодлого, эрх зүйн зохицуулалт / харьцуулсан мэдээлэл/
  - 1.1 Хятад улс
  - 1.2 Франц улс
  - 1.3 Казахстан улс
  - 1.4 АНУ
  - 1.5 Монгол улс
2. Монгол улсын төрийн албан ёсны хэлний бодлого, түүхэн уламжлал
3. Монгол улсын төрийн албан ёсны хэлний орчин цагийн бодлого, өнөөгийн байдал.
4. Судалгааны дүгнэлт.
5. Хавсралт

* * *

**ҮНДЭСНИЙ ХЭЛЭЭ ТӨРИЙН АЛБАН ЁСНЫ ХЭЛ БОЛГОН АШИГЛАХ ТАЛААР МОНГОЛ УЛС
БОЛОН БУСАД ОРНЫ БАРИМТАЛЖ БУЙ БОДЛОГО, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**

Аливаа улс орны тусгаар тогтнолын нэгэн хүчин зүйл бол үндэсний албан ёсны хэл юм. Тусгаар улс орон, ард түмнүүд оршсоор байх цагт эх хэл бичгийн асуудал байсаар байх нь гарцаагүй зүйл билээ. Дэлхий нийтээр даяаршлын үйл явц эрчимжиж байгаа өнөө үед улс орон бүр үндэсний эх хэлээ хамгаалан хөгжүүлэх, хэлээрээ дамжуулан үндэсний өвөрмөц дүр төрхөө хадгалах талаар дор дороо бодлого боловсруулан хэрэгжүүлж байна.

1. Гадаадын зарим орны төрийн албан ёсны хэлний талаар баримталж байгаа бодлого, эрх зүйн зохицуулалт

Хэл гэдэг бол нийгмийн харилцааны чухал хэрэглүүр бөгөөд улс үндэстний оршин байхуйн үндэс, тусгаар тогтнолын баталгаа, соёлын чухал өв, бусад улсаас ялгарах гол онцлог юм. Улс орон бүр өөрсдийн газар нутаг, хүн ам, үндэстэн ястан, газарзүйн байршил, нийгэм эдийн засгийн байр суурь зэргээсээ шалтгаалан олон янзын хэлтэй байдаг байна. Гэвч тэдгээрээс албан ёсны хэрэглээнд чухам ямар хэлийг сонгох нь тухайн улсын хэлний бодлогоос хамаардаг ажээ.

Тухайлбал, зарим улс орон бүс нутгийн ялгамжтай олон янзын аялгуу хэлтэй байдаг бөгөөд түүнээс зөвхөн нэг хэлийг төрийн албан ёсны хэлээр сонгон хуульчилж, мөрддөг бол зарим улс орон 2 хэлийг зэрэгцүүлэн хос хэлээр албан хэргийг явуулдаг байна. Мөн нэг хэлийг албан ёсны хэлээр хуульчилж, бусад бүс нутгийн хэлийг хуулиар хүлээн зөвшөөрдөг тохиолдол ч байна.

Ихэнх улс орнууд үндэсний хэлээ албан хэрэгцээний харилцаанд хэрэглэхийг албан ёсны хэл хэмээх нэршлээр томъёолдог. Зарим тохиолдолд “төрийн хэл” гэж хуулинд томъёолон хэрэглэх нь ч бий. /Тухайлбал: Монгол, Казахстан зэрэг/ Албан ёсны хэл гэдэг нь тодорхой

нэг улс орон, муж улс, эсвэл бусад бүс нутагт тусгайлсан хуулийн статус бүхий хэл юм. Үндсэндээ улс үндэстний албан ёсны хэл бол тухайн улсын шүүх, парламент ба засаг захиргаанд хэрэглэж буй тэр хэл мөн.

Зарим тохиолдолд улс үндэстний харъяалалгүй эс бөгөөс улс үндэстэнээс хэтийдсэн НҮБ ба Европын Холбоо зэрэг байгууллагууд бас албан ёсны хэлтэй байж болдог байна. Албан ёсны хэлний статус нь ихэвчлэн төр улсын тусгаар тогтнол, соёл, үндэсний үзэл гэх зэрэг улс төрийн өргөн асуудлууд ба, үндэстний цөөнх ба уугуул иргэдийн эрх, цагаач иргэдийн асуудлуудтай салшгүй холбоотой байдаг байна. Хэлний бодлогыг ангилан үзэх олон янзын арга зам бий. Энэ тухайд 1999 онд Лавал Их Сургуулийн нийгмийн хэл шинжээч Жэкуэс Леклерс (Jacques Leclerc) CIRAL-ын L'aménagement linguistique dans le monde хэмээх франц хэлт цахим хуудаснаа нийтэлсэн ажилдаа дэлгэрэнгүй тайлбарласан байдаг.

Өөр өөр хэлний бодлогуудыг цуглуулах, орчуулах, тэдгээрийг ангилах ажлыг 1988 оноос эхлээд 1994 онд Recueil des législations linguistiques dans le monde (vol. I to VI) at Presses de l'Université Laval бүтээлийг хэвлүүлжээ. Уг бүтээлд 470 орчим хэлний тухай хууль ба, Office québécois de la langue française -ын зардлаар хэвлэгддэг тэргүүлэх судалгааны бүтээлүүдийг багтаасан байна. Ингээд 2008 оны 4-р сар гэхэд уг цахим хуудас нь 194 улс орны 354 муж буюу өөртөө засах орны хэл шинжлэлийн дүр зураг ба хэлний бодлого зэрэг багтсан байдаг байна. ^[3] Харин тухайн улсын болон хэлний том жижиг зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалж өөр өөрийн онцлогт тохирсон хэлний бодлоготой байдаг байна. Өөрөөр хэлбэл хүн ам, эдийн засгийн хувьд тэргүүлэх улс орнууд өөрийн хэл соёлоо улам түгээн дэлгэрүүлэх, даяаршуулах бодлоготой байдаг бол эсрэгээр хүн ам цөөн, жижиг улс орнууд өөрийн хэл соёлоо даяаршлын энэ их түрлэгээс хамгаалж авч үлдэх зорилготой байдаг байна.

Олон улсад хэлний стандарт тогтоогч байгууллагуудын жагсаалтыг гаргасан байдаг ба хэлний стандарт (standard languages) тогтоогч байгууллагуудыг ихэвчлэн хэлний академи (language academies) гэж нэрлэдэг. Хэлний академиуд нь ихэвчлэн хэлний цэвэр ариун байдлыг (linguistic purism) хадгалан хамгаалахад үйл ажиллагаа нь чиглэж байдаг ба, үндсэндээ маш тодорхой толь бичгүүдийг (prescriptive dictionaries) гаргаж түүгээрээ үгсийн утга ба дуудлагыг тодорхойлон албан ёсоор журамлаж байдаг байна. Тухайлбал, Хэлний стандартыг тогтоогч байгууллага нь үгсийг хэрхэн зөв бичих тухай стандартыг тогтоохын (гэхдээ хүчээр тулгахгүй) зэрэгцээ бас тайлбарлан таниулагчийн үүрэг гүйцэтгэж болно. / Жагсаалтыг хавсралт 1-ээс үзнэ үү/

Төрөөс хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэхэд Төр, захиргааны байгууллагууд, хороо зөвлөл, хэлний академиуд, судалгаа шинжилгээний байгууллагууд зэрэг төрийн болон төрийн бус байгууллагууд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг ба тэдгээрийн үйл ажиллагааг нэгдсэн уялдаа холбоотой явуулах асуудлыг төрийн бодлогоор зангидаж байдаг байна.

Гадаадын зарим орнуудын үндэсний хэлээ хэрхэн хэрэглэх тухай хууль эрх зүйн зохицуулалтын талаарх мэдээлэл

Хүснэгт 1

№	Улсын нэр	Хууль эрх зүйн актууд	Агуулга	Тавигдах шаардлага	Хэрэгжилт
1	БНХАУ	“БНХАУ-ын Үндсэн хууль” 2000.10.31 ний “Стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлний тухай БНХАУ-ын хууль” (Ерөнхийлөгчийн Зарлиг №37-аар батласан)	-БНХАУ-ын Үндсэн хуулиараа Путонгхуа / бээжин / хятад хэлийг албан ёсны хэл хэмээн тунхагласан. -Стандарт яриа бичгийн хятад хэлний тухай хуулийн 2.9-д: ... стандарт яриа болон бичгийн Хятад хэл гэдэг нь Путонгхуа (Бээжин аялгуунд үндэслэсэн нийтлэг яриа ба дуудлага) ба стандартчлагдсан хятад ханз үсгүүдийг хэлж байгаа болно. Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсэг нь энэ болон бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол Төрийн байгууллагуудын албан ёсны хэл байна. / Хуулийн дэлгэрэнгүйг хавсралт 2-оос үзнэ үү/	“Стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлний тухай хууль”-д Стандарт Хятад хэлийг хэрхэн яаж хэрэглэх тухай бүлэг оруулсан байх ба үүнд хэрэглээ, баримтлах стандарт, тавигдах шаардлага зэргийг тодорхой зааж өгсөн байна. Тухайлбал, -Хятад хэлээр хэвлэгдэж байгаа бүх зүйл стандарт яриа бичгийн хэм хэмжээнд нийцсэн байх, -Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл болон төрийн, үйлчилгээний бүхий л үйл ажиллагаанд стандарт яриа бичгийн хэл нь үндсэн хэл байна. -Мөн түүнд ажиллагсад Путонгхуа стандарт яриа болон бичгийн хэлийг бүрэн эзэмшсэн байх гэхчилэн шаардлагуудыг хуульчилж өгсөн байна.	Стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлний тухай хуулийн 21-р зүйлд: “Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлтэй холбоотой төлөвлөх, хөтлөх, удирдан чиглүүлэх бүх ажлыг Төрийн Консулын дэргэдэх яриа болон бичгийн хэлний ажлыг эрхэлсэн алба хариуцна. ☐ Төрийн Консулын харъяаны албадууд тус тусын албанд стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлийг хэрэглэх явдлыг засаглана.” гэжээ. Энэ нь Хэл бичгийн улсын хороо гэдэг байгууллага байдаг. Эндээс тогтоож өгсөн стандартыг баримтладаг.
2	Казахстан	1993 оны Үндсэн хууль, 1997.07.11-ний №151.1 дугаар бүхий “Казахстаны хэлний тухай хууль”	-Үндсэн хуулиндээ Казах хэлийг төрийн хэл хэмээн тунхагласан байдаг. -“Казахстаны хэлний тухай” хуулийн 4-р зүйлд: “төрийн хэл бол төрийн захиргаа, хууль тогтоох байгууллага, шүүх ажиллагаа, данс тэмдэглэгээ зэрэг тус улсын бүхий л нийгмийн харилцаанд хүчин төгөлдөр хэл юм. Мөн хуулийн 5-р зүйлд: “Орос хэлийг төрийн агентлаг ба тус муж улсын засаг захиргаанд казах хэлтэй адил тэгш хэмжээнд хэрэглэнэ” гэжээ.	15-р зүйл: -Казах хэл нь төрийн хэл байна. -Боловсролын бүхий л үйл ажиллагаа казах хэлээр явагдана -Албан бичиг болон тамга тэмдэг, бараа бүтээгдэхүүний үнэ, шошго, гэрээ хэлэлцээр зэрэг нь казах болон орос хэл дээр хийгдэнэ.	Гэвч Казахстаны хэлний тухай хуулийн 15-р зүйл нь өнөөгийн байдлаар төдийлөн сайн хэрэгждэггүй. Дийлэнх боловсролын үйл ажиллагаа орос хэл дээр явагддаг ба томоохон хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд орос хэлээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг зэрэг олон талаар казах хэл нь тунхаглалын шинж чанартай байдаг байна.

3	Франц	Франц Улсын Үндсэн хууль,	Франц улс 1539 онд Францын хаант улсын засаг захиргааны хэрэглээнд франц хэлийг албан ёсоор хэрэглэхээр хуульчилсан. Франц хэлэнд бүс нутгийн олон янзын хэл байдаг бөгөөд Франц хэлний тухай хуулийн 75.1-д: "Бүс нутгийн хэл нь Францын өвд хамаарна" хэмээн хуульчилсан байдаг. Мөн Франц улсын нутаг дэвсгэр дээр Франц хэлээр нийгмийн харилцааг зохицуулахаар хуульчилжээ.	-Франц улс албан ёсны бүхий л харилцаанд франц хэл хэрэглэхийг шаарддаг. Ингэхдээ дүрэм болон үгсийн сангийн хэрэглээг зөв хэрэглэхийг шаарддаг. Эдгээрийг хэрэглэхдээ Франц хэлний албан ёсны толь бичгийг баримтлахыг шаарддаг. -Франц хэлэнд нэвтэрч болзошгүй англи хэлний нөлөөллийг бууруулахад анхаарах,	Хуулийн хэрэгжилтэд Франц хэлний академи хяналт тавьж ажилладаг. Франц хэлний академи 1635 онд байгуулагдсан бөгөөд Франц хэлний хэрэглээ, үгсийн сан, дүрэм зэргийг хянан хариуцдаг ба Франц хэлний албан ёсны толь бичгүүдийг хэвлэдэг. Франц улс нь хэлнийхээ байр суурийг хамгаалахад ихээхэн анхаардаг.
4	АНУ	Үндсэн хуулинд нь хэлний талаар ямар нэгэн заалт байдаггүй. Муж улсууд нь хэлний тухай хуультай.	Конгрессийн бараг чуулган бүрт англи хэлийг АНУ-гийн албан ёсны хэл болгон батлах нэмэлт өөрчлөлтийг Үндсэн Хууль-д хийх санал явж байдаг. Мөн АНУ-гийн хуулийн тогтолцоог өөрчлөх замаар арай амар хялбараар англи хэлийг албан ёсны хэл болгох өөр бусад оролдлогууд ч хийгдсээр ирсэн аж. Флоридагийн Дэйд Коунти-д 1980 оноос хойш «Зөвхөн Англиар» гэх хууль хүчин төгөлдөр болсон.	АНУ-нь албан ёсны хэлийг хуульчилаагүй орон бөгөөд энэ нь цөөнхийг эрхийг зөрчсөн зүйл гэж үзэн дэмжлэг авдаггүй байна. Америкийн Иргэний Либерал Эвлэл (the ACLU), нь албан ёсны хэл бүхий болох явдлыг эсэргүүцэгчдийн эгнээнд багтдаг ба, Энэ байгууллагынхан уг материалдаа мөн хууль эрхийн бичгүүдийг зөвхөн англи хэл дээр хэвлэдэг байдал нь англи хэлээр ярьдаггүй хүмүүсийн эрхийг хязгаарласан төдийгүй, хүн амын англиар ярьдаггүй томоохон хэсгийнхний амьдралыг бэрхшээлтэй болгосон гэж тэмдэглэжээ.	Энэ мэтчилэнгээр АНУ-д албан ёсны хэлийг нэгдсэн байдлаар хуульчилаагүй бөгөөд зарим тохиолдолд муж улсууд өөрсдийн хэлний тухай хуультай байдаг ба түүнийг мужийн захиргаа нь засагладаг байна.

5	Монгол улс	Үндсэн хууль, Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль	Үндсэн хуулийн 1.8.1:- т “ Монгол хэл бол төрийн албан ёсны хэл мөн. Төрийн албан ёсны хэлний тухай хуулийн 1.4.1.1.т “төрийн албан ёсны хэл” гэж орчин цагийн утга зохиолын болон аман ярианы монгол хэлийг” хэлнэ.	-Төрийн албан ёсны хэлний тухай хуулийн 2-р бүлгийн 5-р зүйлд: төрийн албан ёсны үйл ажиллагаа, сургалтыг төрийн албан ёсны хэлээр явуулна. Мөн хуулийн 5.16-д: ...олон нийтэд зориулсан хэвлэл мэдээлэл нь орчин цагийн хэм хэмжээ, нэр томьёог баримтлана.	Хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих болон хариуцан ажиллах алба нь Төрийн хэлний зөвлөл байдаг. Төрийн хэлний зөвлөлийн чиг үүрэг нь төрийн албан ёсны хуулинд дагаж мөрдөх орчин цагийн монгол хэлний хэм хэмжээ, нэр томьёог шинжлэх ухааны үндэслэлтэй оноон тогтоох, баталж мөрдүүлэх, жигдлэн хэвшүүлэх, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, нэр томьёотой холбогдсон асуудлаар дүгнэлт гаргах зэрэг үүрэгтэй болно.
---	------------	--	--	--	--

Тайлбар:

- Энэхүү хүснэгтэд гадаадын зарим улс орнууд үндэсний хэлнийхээ хэрэглээг хэрхэн ямар ямар хуулиар зохицуулдаг болохыг харуулахыг зорив

* * *

1.1. Хятад улс

БНХАУ нь хэл соёлын эртний түүхэн уламжлалт орон юм. Хятад улсын хэлний бодлогыг Засгийн газарт Хэл бичгийн улсын хороо, Үндэсний асуудал эрхэлсэн улсын хорооноос удирдан чиглүүлдэг. Хэл, бичгийн улсын хороо нь дотроо Стандартын, Бодлого болон хууль эрх зүйн, Хэл бичиг үсгийг хэрэглэх гэсэн 3 салбартай.

Хятад улс хэлний бодлогынхоо нэн тэргүүнд:

- хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэх практик үйл ажиллагаа явуулах шинэ онолыг гаргах,
- бичгийн хэл болон аман ярианы стандартыг тогтоох,
- шинжлэх ухаан техникийн нэр томьёо, үг товчлох зэрэг үгсийн сангийн стандартыг тогтоох
- стандартын үг хэллэгийг дэлгэрүүлж, стандарт бус үг хэллэгийг хэрэглэхийг хянах
- бичгийн хэл түүний хэм хэмжээг стандартчлахыг хүчтэй болгох зорилтуудыг тавьдаг байна.

2000 оны 10 -р сарын 31-ний өдөр хуралдсан Улс Ардын Есдүгээр Чуулганы Тэргүүлэх Хорооны 18 -р хуралдаанаар батласан “Стандарт Яриа ба Бичгийн Хятад Хэлний тухай” бие даасан хуулийг батлан хэрэгжүүлэх болжээ. Дээрх хуулиндаа хятадын төв аялгуу Путонгуа (Бээжин аялгуунд үндэслэсэн нийтлэг яриа ба дуудлага) стандарт хятад ханз үсэг нь Төрийн байгууллагуудын албан ёсны хэл байх бөгөөд сургалт, боловсролын болон хэвлэл мэдээллийн үндсэн хэл байна гэж заажээ. Мөн Хятад хэлнээ хэвлэгдэж буй бүхэн стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний хэм хэмжээтэй нийцэж байх ёстой ба Хятад хэлт хэвлэлүүдэд гадаад хэл хэрэглэх хэрэгтэй болвоос стандарт хятад хэлээр шаардлагатай тайлбар тэмдэглэлийг хийх хэрэгтэйг хуульчилж өгсөн байдаг байна.

Хятад улс нь хэлний тухай хуулийн хэрэгжилтэд ихээхэн хяналт тавьдаг бөгөөд төрийн албан хаагчид нь эх хэл, бичгийн үлгэр дууриал байх ёстой гэж үзэн, тэдгээрийг жил бүр төрөлх хэлний боловсролоор шалган ажиллуулдаг байна.

1.2. Казахстан улс

Казахстаны үндсэн хуулинд төрийн албан ёсны хэл нь Казах хэл байна гэж заажээ. Казах хэл нь Түрэг хэлний Кепчак /Баруун түрэг/ хэлний салбарт багтдаг ба анхандаа араб үсэгт суурилж хөгжиж байсан боловч 1928 онд ЗХУ -аас латин үсэг рүү шилжүүлжээ. 1940-өөд онд ЗХУ-ын Засгийн газраас кирилл үсгийг хэрэглэхийг тулгасны улмаас казах хэлний зарим нэгэн үсгийг өөрчлөн хялбаршуулсан бөгөөд энэ бичгийн тогтолцоо нь өнөөг хүртэл уламжлагдан иржээ.

1989 оны байдлаар Казах угсаатны 98 хувь нь казах үндэстэн гэсэн баримт байдаг ч казах хэлээ эзэмшсэн түвшин төдийлөн сайнгүй байдаг байна. Учир нь Казахстан улс нь ОХУ-ын муж улс байсан бөгөөд төрийн алба болон сургалт, хэвлэл мэдээллийн үндсэн хэл нь орос хэл байсан ба орос хэлний мэдлэг нь ажлын ур чадварын гол тавигдах шаардлага байсан зэргээс шалтгаалан казах хэлний мэдлэгийн түвшин доогуур харин ихэнх нь орос хэлтэй байдаг байна.

1980-аад оны сүүлчээс “Казах хэлийг сурах аян” өрнүүлж ихээхэн үр дүнд хүрчээ. Улмаар 1989 онд Казахстаны дээд зөвлөлөөс казах хэлийг тус Республикийн албан ёсны хэл болгох анхны хуулийг батлан гаргасан ба энэ нь 1993 оны Үндсэн хуулиар нь албан ёсоор баталгаажсан байдаг. Харин орос хэл нь угсаатан хоорондын харилцааны хэлний үүрэг гүйцэтгэх болсон байна.

Казахстан улсын хувьд хэлний бодлого нь ихээхэн тулгамдсан асуудлуудын нэг болоод байсан бөгөөд 1997.7.11 -ны Дугаар 151.1 “Казахстаны хэлний тухай” шинэ хуулийг батлан хэрэгжүүлж эхэлжээ. Энэ хуулиараа казах хэлийг Казахстаны “төрийн хэл” хэмээн тунхаглахын сацуу төрийн хэл бол бүхий л нийгмийн харилцаанд хүчин төгөлдөр хэмээн хуульчилжээ. Тус хуулийн 5-р зүйлд орос хэлийг төрийн агентлаг ба тус муж улсын засаг захиргаанд казах хэлтэй адил тэгш хэмжээнд хэрэглэхийг заасан байдаг байна.

Казахстан улсын тухайд казах хэлний бодлогыг тодорхойлсон 1999.1.8 -ны Засгийн газрын 16-р тогтоолоор батлагдсан “Хэлний тухай хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих” тухай хууль, 2001 онд батлагдсан “Казах хэлийг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр” зэрэг нилээд олон тооны хууль эрх зүйн баримт бичгүүдийг гаргасан боловч казах хэлийг хөгжүүлэх тогтолцоо нь төдийлөн хангалттай бус байдаг байна. Тухайлбал, Казах хэлний хэрэглээ нь хөдөө орон нутаг зэрэг алслагдсан нутгийнхны дунд өргөн хэрэглэгддэг бөгөөд зарим сургуулиудын сургалт орос хэлээр явагдсаар байгаа нь төрийн хэлний бодлогын хэрэгжилт зарим талаар сайн хэрэгжихгүй байгааг илтгэж байна.

1.3. Франц улс

Франц улс нь хэлний бодлогын талаар эртнээс анхаарч ирсэн бөгөөд Франц хэлийг 1539 онд Хаант засаг захиргааны хэрэглээнд албан ёсоор хэрэглэхийг хуульчилсан орон юм. Францын хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэхэд Франц хэлний академи, Франц хэлний дээд хороо, Францын Засгийн газрын яам дундын хороо, Францын үндэсний хурал дахь Боловсрол, соёлын комисс зэрэг байгууллагууд ихээхэн чухал үүрэгтэй.

Франц хэлний академи нь 1635 онд анх байгуулагдсан, франц хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэх зорилгоор хэлний цэвэр ариун байдлыг хангах, шинээр хэрэглэх нэр томъёог хэрэглээнд оруулах, хэлийг зөв хэм хэмжээний дагуу хэрэглэхэд дадуулах зэрэг ажлыг хийдэг. 1984 онд Франц хэлийг хэрэглэх, түгээх зорилготой “**Франц хэлний Зөвлөх хороо**”, засаг захиргаа, улсын хувийн бүхий л байгууллагын үйл ажиллагааг нэгтгэх зорилготой “**Франц хэлний Комиссарын газар**”-уудыг байгуулж байжээ. 1989 онд Франц хэлний Зөвлөх хорооны үйл ажиллагааг залгамжилсан Франц хэлний Дээд хороог байгуулсан бөгөөд энэ нь франц хэлийг дотооддоо болон хилийн чанадад түгээн дэлгэрүүлэх, францын

ерөнхийлөгч болон засгийн газраас гаргасан бодлогын үндсэн чиглэлтэй нийцүүлэн гадаад хэлний бодлогыг боловсруулдаг аж.

Францын ерөнхийлөгч Жорж Помидугийн санаачлагаар шинжлэх ухаан техникийн салбарын нэр томъёог үүсгэх, гадаад үг хэллэгээс зайлсхийх зорилгоор Францад Нэр Томъёоны Комисс 1970 онд байгуулсан ба 1972 онд яам болгонд Мэргэжлийн Нэр Томъёоны хороо ажиллуулж эхэлсэн ба одоогоор нэр томъёоны төрөлжсөн 20 комисс ажиллаж байна. Франц Хэлний Ерөнхий Төлөөлөгчийн газар нь жил бүр парламентад “Франц хэлний тухай” хууль /Тубоны хууль/-ийн хэрэгжилт болон франц хэлний олон улсын байгууллагад эзэлж буй байр суурийн талаар тайлан гаргаж Франц хэлний дээд хороонд танилцуулдаг байна.

Энэ мэтчилэн Францын Засгийн газраас Франц хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэх ажлыг Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайдын санаачилга, ивээл дор нэгдсэн томоохон бүрэлдэхүүн бүхий хороо газруудаар дамжуулан явуулдаг бөгөөд хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих механизмыг бий болгож чадсанаараа Франц хэлний цэвэр ариун байдлыг хадгалсан, зөв зохистой хэрэглээг нэвтрүүлсээр иржээ.

1.4. АНУ

Ардчиллын өлгий нутаг АНУ нь олон муж улсуудаас бүрддэг бөгөөд хэлний асуудалд чөлөөтэй ханддаг улс олон жилийн хүчин чармайлтуудыг эс тооцвол өдгөөг хүртэл албан ёсны хэлийг хуульчлаагүй орон мөн. Энэ асуудал дээр АНУ-ын эрх баригчид олон янзын үзэл бодолтой байдаг байна.

Конгрессийн бараг чуулган бүрт англи хэлийг АНУ-гийн албан ёсны хэл болгон батлах нэмэлт өөрчлөлтийг Үндсэн хуульд оруулах санал явж байдаг. Мөн АНУ-гийн хуулийн тогтолцоог өөрчлөх замаар арай амар хялбараар англи хэлийг албан ёсны хэл болгох өөр бусад оролдлогууд ч хийгдсээр ирсэн. Гэсэн ч энэ бүх чармайлтууд өнөөг хүртэл амжилтанд хүрээгүй байсаар байна.

Хамгийн сүүлийн үеийн англи хэлийг албан ёсны хэл болгох гэсэн хүчин чармайлтууд нь испани хэлт болон хятад, вьетнам зэрэг азийн улс орнуудаас англиар ярьдаггүй асар их хүний урсгал АНУ-руу ирэх болсонтой холбоотойгоор эрчимжиж байна. 1990 оны судалгаагаар бол АНУ-д оршин суугчдын 13.8 хувь нь гэртээ англи бус хэлээр ярьцгаадаг байна. Харин 2.9 хувь буюу 6.7 сая хүн англиар огт ярьдаггүй аж.

Америкийн Иргэний Либериаал Эвлэл (the ACLU), нь албан ёсны хэлтэй болох явдлыг эсэргүүцэгчдийн эгнээнд багтдаг ба, тэдний нийтлүүлсэн материалд ийнхүү эсэргүүцэж буйн учир шалтгаануудыг дэлгэрэнгүй тайлбарласан байдаг. Энэ нь юуны түрүүнд 1780 онд Жон Адамс **Англи хэлний албан ёсны академи** байгуулахыг чармайсан боловч тухайн цаг үедээ ардчилсан бус шинж чанартай хэмээх үндэслэлээр дэмжигдээгүй байдгийг дурджээ. Энэ байгууллагынхан уг материалдаа мөн хууль эрхийн бичгүүдийг зөвхөн англи хэл дээр хэвлэдэг байдал нь англи хэлээр ярьдаггүй хүмүүсийн эрхийг хязгаарласан төдийгүй, хүн амын англиар ярьдаггүй томоохон хэсгийнхний амьдралыг бэрхшээлтэй болгосон гэж тэмдэглэжээ.

Энэ байгууллагын үзэж байгаагаар бол “Зөвхөн Англи хэлээр” хэмээх хуулиуд нь АНУ-гийн Үндсэн хуулиар олгогдсон иргэдийн эрхийг хамгаалах (ялангуяа, шүүх хурлуудад орчуулгын үйлчилгээнд хамрагддаггүй) зүйл заалтыг зөрчих боломжтой юм байна. Зөвхөн Англи хэлээр хэмээхийг баримтлагч U.S. English зэрэг байгууллагууд үүнийг эсэргүүцэхдээ, эдгээр хуулиуд нь ерөнхийдөө нийгмийн аюулгүй байдал ба эрүүл мэндийн хэрэгцээний тухайд уян хатан зүйлс олонтой гээд тэрчлэн, албан бичиг баримт, материаллуудыг зөвхөн нэг хэл дээр хэвлэх болсноор засаг захиргааны байгуллагууд

орчуулга ба хэвлэлийн зардал гэх зэрэгт асар их хөрөнгө мөнгийг хэмнэдэг ба, бас англи хэлээр ярьдаггүй хүн амд англи хэл сурах суртчилгаа болдог гэжээ.

Ийнхүү АНУ нь хэлний талаар баримтлах бодлого дээр төдийлөн нэгдсэн байр сууринд хүрээгүй боловч муж улсууд нь зөвшөөрөгдсөн хэл хэмээн хуульчилсан тохиолдлууд байдаг ч хүний эрхийн асуудал хэмээн нээлттэй ханддаг байна. Гэвч бичигдээгүй хууль ёсоор Англи хэл нийгмийн бүхий л харилцаанд үйлчилсээр байгаа юм байна.

1.5. Монгол улс

Дэлхий нийтээр даяаршлын үйл явц эрчимжиж байгаа өнөө үед улс орон бүр үндэсний эх хэлээ хамгаалан хөгжүүлэх, хэлээрээ дамжуулан үндэсний өвөрмөц дүр төрхөө хадгалах талаар дор дороо бодлого боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Манай улсын хувьд энэ нь тулгамдсан асуудлуудын нэг болоод байгаа юм.

а. Монголын төрийн албан ёсны хэлний бодлого, түүхэн уламжлал

Монголын ард түмэн эртнээс эх хэл, үсэг бичгээ төрийн бодлогын бүрэлдэхүүнд багтаан үзэж, утга зохиолын хэлээ улам баяжуулан төгөлдөржүүлэхийг эрмэлзэн, түүний үгийн сан, хэл зүй, зөв бичих дүрэм, зөв дуудах зүйн хэм хэмжээг боловсронгуй болгоход чиглэсэн олон талын ажил хийж ирснийг түүх шастирт тэмдэглэсэн байдаг. Тухайлбал, Эзэн богд Чингис хааны байгуулсан Их Монгол улсын төр, иргэний аливаа хэргийг монгол бичгээр нэгэнт хэвшин тогтсон зөв бичих зүйг баримтлан бичиж, хөтлөн явуулж байсныг 1224-1225 оны Чингисийн чулууны бичиг, 1246 оны Гүюг хааны захидал дахь тамганы дардас, Ил хаадын захидал тэргүүтэн олон дурсгал, сурвалжууд гэрчилэн үлджээ.

Хубилай сэцэн хаан Их Юань улсыг төвхнүүлэн тунхаглаж Пагва лам Лодойжалцангаар монгол дөрвөлжин бичгийг зохиолгож "Үүнээс хойногшид тамганы бичиг, тархаах бичгийг монгол хэлээр /дөрвөлжин бичгээр/ бичээд, бус улсын бичгийг хослон бичихдүн"¹ /Ц.Шагдарсүрэн."Монголчуудын бичиг үсгийн товчоон"/ хэмээн зарлиглажээ. Монгол бичиг нь 13-р зуунаас 1946 он хүртэл 800 гаруй жилийн хугацаанд монгол төрийн албан ёсны бичиг байсан байна. Зая бандида Намхайжамц тод бичгийг 1648 онд, Өндөр гэгээн Занабазар соёмбо бичгийг 1686 онд тус тус зохиож байсан түүхтэй.

XX зууны эхэнд түүхэн цаг үеийн хэрэгцээ шаардлагыг хангахад "ардын ярианы хэлэнд ойр ба сурахад төвөггүй хялбар шинэ дүрэм"² бүхий бичиг зохион хэрэглэх юу юунаас чухал байсан тул тухайн үеийн МАХН-ын төв хороо ба СнЗ-өөс 1940 оны 7 -р сарын 26-нд "Латин үсгийг үндэс болгож шинэ монгол үсгийг зохион хэрэглэх" тухай СнЗ -ийн 27 дугаар тогтоол, 1941 оны 2-р сарын 21 нд "Латин үсгийг батлах тухай" МАХН -ын Төв Хороо ба СнЗ-ийн хамтарсан 17/13 дугаар хурлын тогтоол" гарган латин үсгийг үндэслэж боловсон шинэ монгол үсгийг зохион хэрэглэх³ ажил эхэлсэн боловч монгол үсгийг латинчлахад тэмдэглэгээний дутагдал, хэвлэлийн талын болон техникийн бэрхшээл их зэргээс шалтгаалан дээрх хоёр тогтоолыг хүчингүй болгож 1941 оны 5 дугаар сарын 9-нд "Орос үсэг дээр үндэслэсэн монголын шинэ үсгийг батлах тухай СнЗ, МАХН-ын Төв хорооны тэргүүлэгчдийн хамтарсан 25/27 дугаар хурлын тогтоол", 1942 оны 9-р сарын 3-нд "Казах аймагт шинэ үсгийг тогтоон явуулах тухай СнЗ, МАХН-ын Төв Хорооны Тэргүүлэгчдийн хамтарсан 40/53 дугаар хурлын тогтоол" гаргаж мөрдүүлсэн байна. /Хүснэгт 1/

1941-1946 онуудад улсын албан хэргийг шинэ үсгээр явуулах бэлтгэл ажлыг хийж 1946 оноос кирилл үсгийн үндсэн дээр зохиогдсон монгол үсэгт бүрэн шилжин оржээ. Ийнхүү 1946 оноос өнөөг хүртэл Монгол улсын албан хэрэглээнд орчин цагийн кирилл монгол хэлийг хэрэглэсээр иржээ. Төрөөс баримталж буй хэлний бодлогыг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд төрийн захиргааны төв байгууллага болон эрдэм шинжилгээ, боловсролын байгууллагууд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тухайн үед Судар бичгийн хүрээлэнгээс хэлний

бодлогын асуудлыг эрхлэн ажилладаг байсан бөгөөд СНЗ-ийн дэргэд **Улсын Нэр Томьёоны комиссыг** байгуулж шинэ соёл, шинжлэх ухааны дэвшлийг тусгасан үг хэллэг, нэр томьёог оноон тогтоох, жигдрүүлэх, хэвшүүлэх ажлыг явуулдаг байсан боловч 1990 онд энэ байгууллагыг татан буулгаж улмаар 1998 онд Хэл зохиолын хүрээлэнгийн нэгэн сектор болгон сэргээн байгуулсан байна.

b. Монголын төрийн албан ёсны хэлний бодлого, өнөөгийн байдал.

1990 оноос хойш түүхийн өөр цаг үед шилжиж, хуучин социалист нийгмийн тогтолцоог бүхлээр нь өөрчилж байсан тухайн үед дээрх 1941 оны 5 дугаар сарын 9-нд “Орос үсэг дээр үндэслэсэн монголын шинэ үсгийг батлах тухай СНЗ, МАХН-ын Төв хорооны тэргүүлэгчдийн хамтарсан 25/27 дугаар хурлын тогтоол”, 1942 оны 9-р сарын 3-нд “Казах аймагт шинэ үсгийг тогтоон явуулах тухай СНЗ, МАХН-ын Төв Хорооны Тэргүүлэгчдийн хамтарсан 40/53 дугаар хурлын тогтоол”-уудыг МАХН-ын Төв хороо, ЗГ-ын 1990 оны 12 сарын 24-ний 1-р тогтоолоор хүчингүй болгож, мөн онд “Бүх нийтээр монгол бичигт суралцах ажлыг зохион байгуулах тухай” 285-р тогтоол гарган, 1991 онд “БНМАУ-д төрийн албан хэргийг 1994 оноос монгол хэлээр хөтлөн явуулах тухай” 36-р тогтоол гарч монгол бичгийг төрийн албан ёсны бичиг болгох бэлтгэл ажил хийгдэх болжээ.

Монгол бичгийг сурах, сургах ажил эрчимтэй өрнөсний үр дүнд ерөнхий боловсролын сургуульд монгол бичгийн хичээл орж, монгол бичгээр сонин сэтгүүл гарч, эртний сонгодог судар шастируудыг уншиж судлах, кирилл үсэгт хөрвүүлэх зэрэг олон олон дэвшилтүүд гарсан байна. Гэвч орчин цагийн монгол хэл бол төрөөс албан хэрэг хөтлөх хэл бөгөөд боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл гэх мэт нийгмийн бүхий л хүрээнд үйлчилсэн хэвээр байна.

Өнөөгийн байдлаар хэл болон хэлэх үйл ажиллагаатай холбоотой харилцааг дараах хуулиудаар голчлон зохицуулдаг байна. Үүнд:

1. МУ-ын Үндсэн хууль /1992 он/

- Монгол хэл бол төрийн албан ёсны хэл мөн /8.1/
- Дээрх заалт хүн амын өөр хэл бүхий үндэстний цөөнх эх хэлээрээ суралцах, харилцах, соёл урлаг шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулах эрхийг үл хөндөнө. /8.2/

2. Соёлын тухай хууль /1996 он/

- Монгол үндэстэн болон угсаатан, ястны хэл, аялгуу, аман болон бичгийн соёлыг хадгалж хамгаалах, сэргээн хөгжүүлэх /3.1в/
- “Соёлын үнэт зүйл” гэдэгт... эх бичиг, бичиг үсэг, аман аялгуу, ардын аман зохиол... хамаарна. /3.2/
- Монгол улсын иргэн соёлын талаар дараах эрх эдэлнэ. /4.1.4/ Үүнд: эх хэл бичиг үсэг, ёс заншил, түүх, соёлын уламжлалыг өвлөн хөгжүүлэх.
- Монгол улсын иргэн соёлын талаар дараах үүрэг хүлээнэ. /4.5/ Үүнд:
  - Түүх, соёлын уламжлалыг хамгаалж, хөгжүүлэх
  - Эх хэл, бичиг үсгээ судлах, өвлөх, өвлүүлэх
  - Соёлын үнэт зүйлсийг элдэв халдлагаас сэрэмжлэн хамгаалах
- Соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага дараах бүрэн эрхтэй байна /13.1/ Үүнд: эх хэл, бичиг үсэг, түүх, соёлын мэдлэгийг гүнзгийрүүлэх, уран сайхан, гоо зүйн хүмүүжил олгох бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх;

3. Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль /2001 он/

Ард түмний билэг авьяас, мэдлэг, туршлага, эрдэм ухаан, ур чадварын тодорхой илэрхийлэл болон биет бусаар өвлөгдөн уламжлагдаж ирсэн түүх, угсаатны судлал, ардын билэг, зан үйл, ур хийц, арга барил, дэг сургууль, урлаг, шинжлэх ухааны ач холбогдол бүхий дараах оюуны соёлын үнэт зүйлийг хамааруулна. /1-р бүлэг 4.1/ Эх хэл, түүний хүрээний соёл /4.1.1/

4. Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль /2003 он/

- Зорилт: Төрийн албан ёсны хэл болох монгол хэлний хэм хэмжээ нэр томьёог төрийн албан хэрэг хөтлөх, төрийн албан ёсны үйл ажиллагаанд хэрэглэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах болон Монгол улсын нэгдмэл байдлыг хангахад оршино. /1.1.1/
- Төрийн албан ёсны хэл гэж орчин цагийн утга зохиолын болон аман ярианы монгол хэлийг /4.1.1/
- “төрийн албан ёсны хэлний хэм хэмжээ” гэж орчин цагийн монгол утга зохиолын хэлний зүй тогтол, хэл бичгийн дүрмийг хэлнэ. /4.1.2/

Манай улс албан ёсны хэлний бодлогыг зохицуулах бие даасан хуулийг 2003 онд боловсруулан батлаж, хуулийн хэрэгжилтийг хангах, төрийн албан ёсны хэлэнд дагаж мөрдөх орчин цагийн хэлний хэм, хэмжээ, нэр томьёог шинжлэх ухааны үндэстэй оноон тогтоох, баталж мөрдүүлэх, жигдлэн хэвшүүлэх, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, нэр томьёотой холбогдсон асуудлаар дүгнэлт гаргах чиг үүрэг бүхий Төрийн хэлний зөвлөлийг байгуулж эрх, үүрэг ажлын чиг үүргийг тодорхой хуульчилсан. Төрийн хэлний зөвлөлийн дарга нь Засгийн газрын гишүүн байна гэж хууль, дүрмэндээ заасан хэдий ч одоогоор Соёлын яамны харьяанд шилжүүлсэн байна.

Төрийн хэлний зөвлөлийн ажлын алба нь ШУА-ын Хэл зохиолын хүрээлэн байдаг бөгөөд өнөөгийн байдлаар Хэлний стандарт тогтоосон 700 үг, Зөв бичих дүрмийн толь, тайлбар толиудыг цуврал байдлаар ботилон гаргаж олон нийтэд түгээн дэлгэрүүлж байна.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2003 оны 06 дугаар сарын 25-ны өдрийн 105-р зарлигаар жил бүрийн 5-р сарын эхний ням гарагийг “Монгол үндэсний хэл, үсэг бичиг”-ийн баярын өдөр болгож, үндэсний хэл, бичиг түүнтэй холбогдолтой ёс заншил, уламжлалт өвийг судлан сурталчлах, үндэсний бичгээ эзэмших, үр хүүхэддээ зааж өвлүүлэх талаар өргөн олонд хүртээлтэй ажил зохиохыг заажээ.

“Олон улсын эх хэлний өдөр”-ийг тохиолдуулан 2007 оны II сарын 21 өдөр ЮНЕСКО-гийн Ерөнхий захирал Койчиро Мацүүрагаас ирүүлсэн илгээлт бичигт “Эх хэл бол бид бүхний эрхэм нандин зүйлийн нэг мөн. Эх хэлээрээ бид анхныхаа үгийг хэлж, өөрийн санаа бодлоо хамгийн зөвөөр илэрхийлдэг. ЮНЕСКО-гоос олон хэлний тогтолцоог дэмжих талаар ихээхэн хүчин чармайлт тавьж байна. Ингэхдээ ялангуяа боловсролын системд “эх хэл”, “үндэсний хэл”, “харилцааны хэл” гэсэн хүн бүрийн эзэмшвэл зохих дор хаяж хэлний 3 төвшнийг эзэмшсэн байх ёстой гэж үздэг.

Олон улсын Эх хэлний өдрийг тэмдэглэн өнгөрүүлэхтэй холбогдуулан дэлхийн бүх хэлний зохистой орчныг бүрдүүлэхэд чиглэсэн үндэсний болоод бүс нутгийн хэлний стратеги бодлогыг боловсруулан хэрэгжүүлж эхлэхийг би уриалж байна” гэжээ. Энэ өдрөөр манай улс эх хэлээ хайрлан хамгаалах, хөгжүүлэх, бүтээлч ажил хэрэг болгох талаар эрдэмтэд, төрийн болон төрийн бус байгууллагуудаас эрдэм шинжилгээний хурал, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж түүнээс гарсан шийдвэр зөвлөмжийг бодлого боловсруулагч нарт хүргүүлэх ажлыг хийж иржээ

Монгол хэлний холбогдох хууль эрх зүйн баримтууд

Хүснэгт 2

№	Эрх зүйн актын нэр	Огноо	Холбогдох зүйл заалт	Тайлбар
2	МАХН-ын Төв хорооны 2-р бүгд хурлын тогтоол	1929.5.27	Намын бусад асуудлын тухай тогтоолын Суртлын тухай хэсгийн нэгд: ...сургуулийн хэргийг сайжруулах хийгээд... бичиг үсэгт сургах явдлыг нэн шаламгайлан чанартай явуулахын хамт дацан хийдэд суух багачууд банди нарын зэрэг этгээдэд монгол бичиг үсэг заах, сургах хэргийг үүсгэл болгон явуулах	Ард нийтийн бичиг үсэг үл мэдэх явдлыг арилгах ажил ихээхэн эрчимтэй явагдаж, улмаар 1932 он гэхэд бичиг үсэгт сургах бүлгэм, дугуйлан тогтмол ажиллуулах болжээ.
3	МАХН-ын 8-р Их хурлын тогтоол	1930.04.02	Нам ба улс төрийн дотоодын тухай хэсэгт: ... монгол үсгийг халж боловсон соёлыг дэлгэрүүлэхэд дөхөмтэй латин үсгийг өөрийн монгол хэлэн дээр зохиолдуулсан үндсэн хэлний үсэг болгож хэрэглэх явдлыг богино хугацаанд гүйцэтгүүлэх... Бэлтгэл ажлыг явуулж таван жилийн төлөвлөгөөний эхний жилүүдэд гүйцэлдүүлэх	Монгол бичгийг халах хэд хэдэн шалтгаан байна гэж үзсэн. -сурах, сургахад хялбар бус -математик, физик зэрэг шинэ үеийн ш.у-ны нэр томъёо тэмдэглэгээнд хэрэглэхэд хүндрэлтэй -яриа болон бичгийн хооронд зохилдохгүй
4	Шинэ латин үсгийг батлах тухай МАХН-ын Төв хороо ба СнЗ-ийн хамтарсан 17/13 дугаар хурлын тогтоол	1941.02.21	Уг тогтоолд: Хүн ардыг 1932 он хүртэл албан ёсоор латин монгол үсэгт сургах, 1933 оноос албан хэргийг латин монгол үсгээр хөтлөхөөр тогтоожээ.	-Латин үсгийг үндэс болгож шинэ монгол үсгийг зохион хэрэглэх тухай 1940.07.21-ний СнЗ-ийн 27-р тогтоолыг гаргаж, улмаар батлан 10-аад жил хэрэглэсэн ч монгол хэлэнд хэрэглэхэд тэмдэг дутагдалтай, хэвлэлийн болоод техникийн бэрхшээлтэй гэсэн үндэслэлүүдээр халах болсон байна.
6	"Орос үсэг дээр үндэслэсэн монголын шинэ үсгийг батлах тухай СнЗ, МАХН-ын Төв хорооны тэргүүлэгчдийн хамтарсан 22/27 дугаар хурлын тогтоол"	1941.3.25	1.Монгол бичгийг шинэ орос үсэг дээр шилжүүлэн хэрэглэх нь зүйтэй. 2.Латин үсгийн хэрэглээг зогсоосугай 3.Шинэ орос үсгийг ард нийтэд зарлан хэлэлцүүлж 1 сарын дотор саналыг НТХ ба ЗГ-т оруулж ирэхийг даалгасугай,	
7	"Казах аймагт шинэ үсгийг тогтоон явуулах тухай СнЗ, МАХН-ын Төв Хорооны Тэргүүлэгчдийн хамтарсан 40/53 дугаар хурлын тогтоол"	1942.9.3	1. Казах аймаг хэрэглэж буй латин үсгийн оронд шинэ орос үсгийг тогтоон явуулсугай. 2. СССР-ийн Казах улсад хэрэглэж буй орос үсгийг бүрэн хэрэглэж явуулсугай.	
8	МАХН-ын Төв хороо, ЗГ-ын 1-р тогтоол	1990.12.24	Уг тогтоолоор СнЗ, МАХН-ын Төв хорооны тэргүүлэгчдийн хамтарсан 22/27 дугаар хурлын тогтоол"-ыг хүчингүй болгосон	
9	"Бүх нийтээр монгол бичигт суралцах ажлыг зохион байгуулах тухай" 285-р тогтоол	1990 он	Бүх нийтээр монгол бичиг сурах аяныг өрнүүлэх тухай	

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

10	“БНМАУ-д төрийн албан хэргийг 1994 оноос монгол хэлээр хөтлөн явуулах тухай” УБХ-ын 36-р тогтоол	1991 он	Төрийн албан хэргийг монгол бичгээр явуулах бэлтгэл ажлыг хангах тухай	
11	УБХ-ын 1991 оны 36 дугаар тогтоолын биелэлтийг хэлэлцсэн тухай УИХ-ын 66-р тогтоол	1994.7.8	1.Монгол улсад албан хэргийг кирилл монгол бичгээр үргэлжлүүлэн хөтөлж явуулсугай. 2.1994-1995 оны хичээлийн жилээс эхлэн ерөнхий боловсролын сургуулийн сургалтыг албан хэрэг хөтөлж байгаа бичгээр явуулах нь зүйтэй гэж үзсүгэй.	Уг тогтоолыг үндэслэн 1995.06.23-ны УИХ-ын 43-р тогтоолоор “Монгол бичгийн үндэсний хөтөлбөр”-ийг баталсан байна.
12	Монгол бичгийн үндэсний хөтөлбөр батлах тухай УИХ-ын 43-р тогтоол	1995.6.23	Үндэсний баялаг өвийг мэдэх, судлан дэлгэрүүлэх, ардын заншлыг уламжлуулах нэг нөхцөл нь монгол бичиг учир сургах, хэрэглэх орчныг бий болгох зорилготой.	Үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг Засгийн газар хариуцан зохион байгуулна.
13	Латин үсгийн үндэсний хөтөлбөр батлах тухай УИХ-ын 31-р тогтоол	2003.06.19	Орчин үеийн хэрэгцээ шаардлагыг харгалзан монгол кирилл үсгийг латин үсэгтэй хослуулан хэрэглэх.	
14	Бичиг үсгийн боловсролын үндэсний хөтөлбөр батлах тухай ЗГ-ын 244-р тогтоол	2004.12.22	4.3.5.эх хэл, бичиг, түүхээ үндэс язгуураар нь судалж сургах, хадгалж хөгжүүлэх эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох; 4.3.6.төр, иргэний харилцаанд эх хэлний эзлэх байр суурь, халдашгүй дархан байдлыг хуульчлан баталгаажуулж, хүүхдийг эх хэл, бичгээ бүрэн төгс эзэмших, монгол үндэсний соёлын мэдрэмж, мэдлэг, хүмүүжилтэй болгох ажлыг бүх шатны боловсролын бүрэлдэхүүн хэсэг болгох	
15	“Монгол бичгийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх тухай” Ерөнхийлөгчийн 155 дугаар зарлиг	2010.07.10	Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын гишүүдээс гадаад улсын адилтгах төвшний албан тушаалтанд илгээх албан бичиг, захидлыг монгол бичгээр үйлдэж, орчуулгыг тухайн улсын эсвэл НҮБ-ын албан ёсны аль нэг хэлээр хавсарган илгээж байхаар тогтоосугай.	

***

Судалгааны дүгнэлт

Аливаа улсын төрийн хэлний бодлого нь төрийн үндэсний бодлогын салшгүй хэсэг бөгөөд Ерөнхийлөгч, ерөнхий сайдын ивээл дор үүнийг Засгийн газраас хэрэгжүүлдэг байна.

Төрөөс хэлний бодлогыг хэрэгжүүлэхэд төр захиргааны байгууллагууд, хороо зөвлөл, хэлний академиуд, судалгаа шинжилгээний байгууллагууд зэрэг төрийн болон төрийн бус байгууллагууд чухал үүрэгтэй бөгөөд тэдгээрийн үйл ажиллагааг нэгдсэн уялдаа холбоотой явуулах асуудлыг төрийн бодлогоор зохицуулдаг байна. Эх хэл, бичиг үсгийн бодлогыг урт болон богино хугацааны хөтөлбөр төлөвлөгөө, тусгайлсан хуулиар хэрэгжүүлдэг ажээ.

Судалгаанд хамрагдсан улс орнууд нь өөрсдийн хэлний бодлогыг ихээхэн анхаардаг бөгөөд бүгд албан ёсны хэлний бие даасан хуультайгаас гадна Үндсэн хуулиараа албан ёсны хэлээ хуульчлан тунхагласан байдаг байна. Тухайлбал, **Франц** улс гэхэд одоогоос 400 жилийн тэртээ 1-р Франсуа хааны үед “хууль эрх зүйн акт, албан бичиг хэргийг гагцхүү франц хэл дээр хөтөлнө” гэж тунхагласнаар франц хэлний талаарх Францын төрийн хэлний бодлого хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд өнөөдрийн даяаршлын эрин үед уг бодлого улам бүр лавшран хэл, соёлоо хамгаалахаас гадна дэлхий дахинд соёлын олон төрлийн зүйлийг хадгалж хамгаалах хүртлээ хөгжиж ирсэн байна.

Энэ мэтчилэн зарим улс орон бүс нутгийн ялгамжтай олон янзын аялгуу бүхий хэлтэй байдаг бөгөөд түүнээс зөвхөн нэг нийтлэг хэлийг төрийн албан ёсны хэлээр сонгон хуульчилж мөрддөг бол зарим улс орон 2 хэлийг зэрэгцүүлэн хос хэлээр албан хэргийг явуулдаг байна. Ихэнх улс орнууд “Албан ёсны хэлний тухай” хуулиараа үндэсний эв нэгдлийг хангах, өөрсдийн албан ёсны хэлний хэм, хэмжээ, цэвэр ариун байдлыг хадгалах, зөв зохистой хэрэглээг хэвшүүлэх, хэлний дархлааг сайжруулах, бодлогыг зохицуулдаг байна.

Хятад улсын туршлагаас харахад хэлний тухай хуулиндаа хэлний дагаж мөрдөх хэм хэмжээ, тавигдах шаардлагыг тодорхой нарийвчлан зааж өгсөн байна. Тухайлбал, Хятад хэлнээ хэвлэгдэж буй бүхэн стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний хэм хэмжээтэй нийцэж байх ёстой ба Хятад хэлт хэвлэлүүдэд гадаад хэл хэрэглэх хэрэгтэй болвоос стандарт хятад хэлээр шаардлагатай тайлбар тэмдэглэлийг хийх хэрэгтэйг хуульчилж өгсөн байдаг байна. Хятад улс нь хэлний тухай хуулийн хэрэгжилтэд ихээхэн хяналт тавьдаг бөгөөд төрийн албан хаагчид нь эх хэл, бичгийн үлгэр дууриал байх ёстой гэж үзэн, тэдгээрийг жил бүр төрөлх хэлний боловсролоор шалган ажиллуулдаг байна.

Албан ёсны хэлний тухай хуулийг хэрэгжүүлэгч газар нь ихэвчлэн Төрийн нэгжийн байгууллага байх ба стандарт тогтоон түүнд хяналт тавьж, шинэ үг хэллэгийг зохион нэвтрүүлэх зэрэг холбогдох ажлуудыг ШУА нь хариуцан ажилладаг байна.

Монгол улсын хувьд, монгол хэл бичгийн өнө эртний түүхэн уламжлалтай орон юм. Хэл бичгийн уламжлалт түүхэн хөгжлөөс эргэн харвал манай улс түүхэн цаг үе бүрдээ төрийн албан ёсны бичигтэй, түүгээрээ нийгмийн бүхий л харилцааг илэрхийлэн явуулдаг байжээ. Түүхэндээ монгол бичиг нь 13-р зуунаас 1946 оныг хүртэл 800 жилийн турш төрийн албан ёсны хэл бичиг байсан бөгөөд энэ завсар дөрвөлжин бичиг, соёмбо үсэг, тод үсэг, латин үсэг зэргээр төрийн албан хэргийг хөтлөж байсан удаатай. Гэвч эдгээр нь он цагийн шалгуураар төдийлөн урт хугацаанд хэрэглэгдээгүй байна.

Монгол бичгийн хэрэглээг 1941-1946 онд халж, орос үсэгт суурилсан кирилл орчин цагийн монгол хэл бичгийг зохион хэрэглэж төрийн хэргийг хөтлөн явуулахын сацуу ард олныг шинэ бичиг үсэгт богино хугацаанд эрчимтэй сургаж, кирилл монгол хэлний хэрэглээг төлөвшүүлжээ.

Орчин цагийн монгол хэл, бичгийг 1941 оноос 1990 он хүртэл төрийн албан ёсны хэл хэмээн тунхаглан нийгмийн бүхий л харилцаанд хэрэглэсээр ирсэн ч 1990 оны ардчилалсан хувьсгалын дараагаар үндэсний үзэл, бичиг үсгээ сэргээн хэрэглэх зорилгоор дахин Монгол бичгийг төрийн албан харилцаанд нэвтрүүлэх шийдвэр гарч, тодорхой хугацаанд эрчимтэй ажилласан ч бэлтгэл ажил хангалттай хийгдээгүй учир төрийн харилцаа, сургалтад хэрэглэх боломжгүй гэж үзээд орчин цагийн монгол хэл бичгийг үргэлжлүүлэн төрийн албан хэрэг болон сургалт, мэдээллийн харилцаанд хэрэглэх тогтоол гаргасан байна.

Өнөөгийн байдлаар Монгол хэлний бодлогыг зохицуулах эрх зүйн хүрээнд Үндсэн хууль, Хэлний тухай хууль, Соёлын тухай хууль, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль

гэсэн үндсэн 4 хууль, хэд хэдэн үндэсний хөтөлбөр, бодлогын баримт бичгүүд, зарим тогтоол шийдвэрүүд гарсан ч түүний хэрэгжилтэд хяналт тавих механизм нь сул, хэлний холбогдох байгууллагуудын харилцан уялдаагүй ажиллагаа, хууль тогтоомжуудын зөрчилтэй хэрэгжих боломжгүй заалт зэргээс шалтгаалан хэлний бодлого төдийлөн сайн хэрэгжихгүй байна.

Тиймээс хэлний бодлогыг цогцоор нь авч үзэж, хууль дүрэм журмын уялдаа холбоо, бодит амьдралын хэрэгцээ шаардлагыг хангаж буй эсэх, хэрэгжүүлэгч байгууллагын статус зэргийг эргэж нэг харах нь зүйтэй гэж эрдэмтэд үзэж байна. Тухайлбал:

- 1990 онд МАХН-ын Төв хороо, Засгийн газрын хамтарсан 1-р тогтоолоор кирилл бичгийг халж хуучин монгол бичгийг төрийн албан хэл болгох тухай шийдвэр гаргасан.
- 1994 онд Улсын Их хурал дээрх тогтоолыг хэлэлцээд төрийн албан хэргийг хуучин монгол бичгээр явуулах бэлтгэл хангагдаагүй гэж үзээд Монгол улсад албан хэргийг цаашид кирилл монгол үсгээр явуулах нь зүйтэй гэж шийдсэн.
- Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн 2010 оны 07 сарын 10-ны өдрийн 155 дугаар зарлигаар Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүдээс гадаад улсын адилтгах түвшний албан тушаалтанд илгээх албан бичиг, захидлыг монгол бичгээр үйлдэж орчуулгыг тухайн улсын болон НҮБ-ийн албан ёсны аль нэг хэлээр хавсарган илгээж байхаар тогтоосон байна.

Энэ мэтчилэнгээр хуучин монгол бичгийг төрийн албан ёсны харилцаанд ашиглах, хэл соёлоо хадгалах, хэрэглээг нэмэгдүүлэх үндэсний үзэл, сонирхол төрийн бодлогын баримт бичгүүдэд тусгагдсаар байгаа хэдий ч одоогийн байдлаар практикт 70 гаруй жил хэрэглэгдэж хэвшил болсон кирилл монгол үсэг төрийн албан ёсны хэрэглээнд хэрэглэгдсээр байна. Нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, хүмүүсийн аж байдал, соёлын өөрчлөлтийг дагаж үндэсний хэл, соёл нь улам бүр боловсронгуй болон хөгжиж байдаг билээ.

* * *

Хавсралт 1

Хэлний стандартыг тогтоогч байгууллагууд

Хэл	Нутаг дэвсгэр	Стандарт тогтоогч (ид)
Африка	Өмнөд Африк	Die Taalkommissie
Акан	Гана	(АОС) Акан Ортографикийн Хороо
Албани	Албани	Тирана, Албанийн Шинжлэх Ухааны Академи
Араб	Алжир Сир Египет Йордан Мороко Ирак Тунис Судан Израйл Сомали	Араб Хэлний Академи (أكاديمية اللغة العربية) Алжир, Сир, Египет, Йордан, Мороко, Ирак, Тунис, Судан, Израйл
Арагон	Арагон	Арагоны Академи, Арагон, Испани
Армен	Армен	Армен Улсын Шинжлэх Ухааны Академи
Астури Asturian	Астури	Астурин Хэлний Академи (Academia de la Llingua Asturiana)

Азербайжан	Азербайжан	Азербайжан Улсын Шинжлэх Ухааны Академи
Бенгали / Бангла	Бангладеш	Дака, Бангла Академи
	Баруун Бенгал	Баруун Бенгал, Колката, Пасчимбанга Бангла Академи
Баск	Баск Улс	Euskaltzaindia, Баск хэлний Язгуурын Академи
Белорус	Белорус	Белорус Үндэстний Шинжлэх Ухааны Академийн дэргэдэх Якоб ба Жанка Купалагийн нэрэмжит Хэл, Утга зохиолын Институт National Academy of Sciences of Belarus
Бербер буюу Тамазайт	Мороко	IRCAM
	Алжир	HCA
Болгар	Болгар	Болгарын Шинжлэх Ухааны Академи -н дэргэдэх Болгарын Хэлний Институт
Бирм	Мьянмар	Мьянмарын Хэлний Коммис
Каталан	Каталон	Каталан Судлалын Институт (Institut d'Estudis Catalans)
	Валенцийн Нийгэм	Acadimia Valenciana de la Llengua (Валенц хэлний стандартыг тогтоох тухайд)
Себуано	Филиппин	Урлаг, Бичиг Үсгийн Висаян Академи
Мандарин Хятад	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс	Төрийн Хэл ба Бичиг Үсгийн Хороо
	Хятад Улс (Тайвань)	Үндэсний Хэлний Хороо
	Сингапур	Мандарин хэлийг Сурталчилах Консул
	Малайз	Малайзын Хятад Хэлний Стандартын Консул
Корниш	Корнвелл	Корниш Хэлний Хамтын Нөхөрлөл (Keskowethyans an Taves Kernewek)
Хорват	Хорват	Хорватын Хэл ба Хэл Шинжлэлийн Институт (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)-ийн дэргэдэх Стандарт Хорват Хэлний Дүрмийн Консул (Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika)
Чех	Чех Улс	Чех Хэлний Институт (bstav pro jazyk česká Akademie věd Českí republiky)
Дани	Денмарк	Dansk Sprognjvn (Данийн Хэлний Консул)
Далекарл	Даларна коунти	Ulm Dalska
Дари	Афганистан	Афганистаны Шинжлэх Ухааны Академи
Дач	Недерланд Бельги Суринайм	Nederlandse Taalunie (Дач Хэлний Эвлэл)
Зонха	Бутан	Зонха Хэлний Хөгжлийн Коммис (үндсэндээ төвд үсэг юм.)
Эстон	Эстон	Emakeele Seltsi keeleteoimkond (Эх хэлний Нийгэмлэгийн Хэлний Удирдах зөвлөл) нь дүрэм ба стандартыг тогтоодог ба, албан ёсны зөвлөгөөг Эстон Хэлний Институт (Eesti Keele Instituut) нь өгдөг байна.
Фароесе	Фарое Арлууд	Фароес Хэлний Удирдах Зөвлөл (Føroyska mblnevndin)
Филипино	Филиппин	Филипино Хэлний Коммис
Финланд	Финланд	Финландын Хэлний Судалгааны Институт

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

Франц	Франц	Académie française (Франц хэлний академи)
	Кюбек	Office québécois de la langue française (Франц хэлний Кюбек Алба)
Фриули	Фриули-Венец Гиулия	Фриули хэлний бүс нутгийн агентлаг (Agenzie Regional pe Lenghe Furlane)
Галици	Галици	Галицийн язгуурын академи
Герман	Герман Австри Швейцар Өмнөд Турол Бельги Лечтенштейн	Герман Орфографийн Консул (Rat für deutsche Rechtschreibung)
Грийнланд	Грийнланд	Грийнландын хэлний тамгын газар (Oqaasileriffik)
Грек	Грек Кипр	Грек Хэлний Төв (Κέντρον Ελληνικής Γλώσσας)
Гайтын Греоле	Гайти	Ministire de l'education nationale et de la formation professionnelle (Гайтийн боловсролын алба) ^[citation needed]
Еврей	Израйл	Еврей Хэлний Академи (הַאקדמיה ללשון העברית)
Хинди	Энэтхэг	Хинди хэлний төв зөвлөл (Энэтхэгт Деванагари үсэг хэрэглэх ба Хинди үг, үсгийн дүрмийг тогтоодог)
Хмар	Энэтхэг	Хмар Утга зохиолын нийгэмлэг (Манипур, Энэтхэг) (энэ нь үндсэндээ Төвд үсэг юм билээ)
Унгар	Унгар	Унгарын Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл Шинжлэлийн судалгааны институт (Magyar Tudom̄nyos Akad̄mia Nyelvtudom̄nyi Int̄zete)
Исланд	Исланд	Erni Magnússon Исланд Судлалын Институт
Игбо	Нигер	Игбо Хэл, Соёлыг Суртчилах Нийгэмлэг
Индонез	Индонез	Badan Pengembangan dan Pembinaan Bahasa
Ирланд	Ирланд Умард Ирланд	Foras na Gaeilge
Итал	Итал	Accademia della Crusca (Браны Академи)
Япон	Япон	Албан ёсны төвлөрсөн зохицуулалт үгүй боловч Японы Боловсролын Яамны дэргэдэх Соёлын Хэргийн Агентлаг de facto дүрэм журмаар зохицуулагддаг.
Каннада	Карнатака	Канатака Засгийн Газар ба бусад олон агентлагууд
Кашуби	Польш	Кашуби хэлний комисс (Radznzna Kasznlbsczygt Jrgzлка)
Казак	Казакстан	Казакстаны Соёлын Яам
Солонгос	Өмнөд Солонгос	Солонгос хэлний Үндэсний Институт
Куен	Норвег	Kainun institutti – kvensk institutt
Ладино	Израйл	Autoridad Nasionala del Ladino (Ладиногийн Үндэсний Захиргаа) [1]

Латин	Ариун Сий	Латинатас Сан (Opus Fundatum Latinitas) (Ромын Каталик Сүм дэх) ^[3]
		Ботаникийн нэрийн тухай Олон улсын код (of the International Association for Plant Taxonomy: Ботаникийн ухаан дахь Латин)
		Амьтан судлалын нэрийн тухай олон улсын код (of the International Commission on Zoological Nomenclature: Амьтан судлалын Латин)
Латви	Латви	Latvian State Language Center (Valsts Valodas Centrs)
Lithuanian	Lithuania	Commission of the Lithuanian Language (Valstybinė lietuvių kalbos komisija)
Lusoga	Uganda	Lusoga Language Authority (LULA)
Macedonian	Macedonia	Macedonian Language Institute «Krste Misirkov» (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov“)
Malay	Malaysia Brunei	Dewan Bahasa dan Pustaka (The Institute of Language and Literature)
Malayalam	Kerala	Kerala Sahitya Akademi and Government of Kerala
Maltese	Malta	National Council for the Maltese Language (www.kunsilltalmalti.gov.mt)
Manx	Isle of Man	Coonceil ny Gaelgey
Māori	New Zealand	Māori Language Commission
Mirandese	Portugal	Anstituto de la Lhïngua Mirandesa (Institute of the Mirandese Language)
Mixtec	Mexico	Academy of the Mixtec Language (Ve'e Tu'un S6vi)
Mongolian	Mongolia	Council of the official state language (Төрийн хэлний зөвлөл). Decisions have to be confirmed by the Mongolian government. [2]
Nepali	Nepal	Language Academy of Nepal
Norwegian (Bokmål and Nynorsk)	Norway	Norwegian Language Council
Occitan	France Spain Monaco Italy	Associacion de Prefiguracion de l'Entitat de Regulacion de la Lengua Occitana. [3]
Pashto	Afghanistan Pakistan	Academy of Sciences of Afghanistan Pashto Academy at the University of Peshawar
Persian	Iran Tajikistan Afghanistan Uzbekistan	Academy of Persian Language and Literature (انجمن زبان و ادبیات فارسی)
Polish	Poland	Polish Language Council (Rada Języka Polskiego)
Portuguese	Brazil	Academia Brasileira de Letras (Brazilian Literary Academy)
	Portugal	Academia das Ciências de Lisboa, Classe de Letras
Quechua	Peru	High Academy of the Quechua Language (Qheswa simi hamut'ana kuraq suntur)

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

Romanian	Romania	Institutul de Lingvistică al Academiei Române (Institute for Linguistics of the Romanian Academy)
	Moldova	Academia de Științe a Moldovei
Russian	Russian Empire	Russian Academy (1783–1841)
	Russia	Russian Language Institute of the Russian Academy of Sciences (since 1944)
Scots	Scotland	The Scots language Centre supports the Scots language. Scottish Language Dictionaries record and analyse the language as it is spoken and written throughout Scotland today. ¹
Scottish Gaelic	Scotland	Bòrd na Gàidhlig maintains the national plan for Gaelic, to promote its use and make Gaelic culture accessible
Secwepemctshn	Canada	Stk'wemiple7s re Secwepemctsin, are the group of people supported by the Secwepemc Cultural Education Society who develop new words.
Serbian	Serbia Montenegro (B & H)	Board for Standardization of the Serbian Language
Sindhi	Pakistan	Sindhi Language Authority [4]
Sinhala	Sri Lanka	Hela Havula
Slovak	Slovakia	Ľudovít Ľbýr Institute of Linguistics (Jazykovedná ústav Ľudovíta Ľbýra) at Slovak Academy of Sciences (Slovenská akadémia vied)
Slovene	Slovenia	Slovenian Academy of Sciences and Arts
Sorbian	Germany	Serbski institut [5]
Spanish	Spain Colombia Ecuador Mexico El Salvador Venezuela Chile Peru Guatemala Costa Rica Philippines Panama Cuba Paraguay Dominican Republic Bolivia Nicaragua Argentina Uruguay Honduras Puerto Rico	Asociación de Academias de la Lengua Española (constituted by the Real Academia Española plus 21 other separate national academies in the Spanish-speaking world)
Swahili	Tanzania	Baraza la Kiswahili la Taifa
	Kenya	Chama cha Kiswahili cha Taifa
Swedish	Sweden	Swedish Language Council (semi-official) Swedish Academy
	Finland	Swedish Language Department of the Research Institute for the Languages of Finland (Svenska språkbyrén)

Tamil	Tamil Nadu	Thanjavur Tamil University and Official language Commission of Government of Tamil Nadu
Tatar	Tatarstan	Institute of Language, Literature and Arts of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan
Telugu	Andhra Pradesh	Telugu Academy and Official Language Commission of Government of Andhra Pradesh
Tetum	Timor-Leste	National Institute of Linguistics at the National University of East Timor
Thai	Thailand	Royal Institute of Thailand
Turkish	Turkey	Turkish Language Association
Ukrainian	Ukraine	National Academy of Sciences of Ukraine
Urdu	Pakistan India	National Language Authority, Pakistan National Council for Promotion of Urdu Language, India
Vxro	Estonia	Vxro Institute
Waray-Waray	Philippines	Sanghiran san Binisaya ha Samar ug Leyte (Academy of the Visayan Language of Samar and Leyte)defunct
Welsh	Wales	— Welsh Language Commissioner (Meri Huws) — The Welsh Government (previously the Welsh Language Board (Bwrdd yr Iaith Gymraeg))
West Frisian	Friesland	Fryske Akademy (Frisian Academy)
Wolof	Senegal	Centre de linguistique appliquee de Dakar (Center of Applied Linguistics of Dakar at the Cheikh Anta Diop University)
Yiddish	United States Sweden Russia	YIVO [6]
Yoruba	Nigeria	The Yoruba Academy

* * *

Хавсралт 2

Монгол хэл бичиг судлалын салбарын шилдэг эрдэмтдийн мэдээлэл

№	Эрдэмтдийн нэрс	Эрдмийн зэрэг, цол, гавьяа шагнал	Эрхэлдэг албан тушаал	Холбоо барих утас, и-мэйл хаяг
1	Д.Төмөртоогоо	Академич, ШУ-ны доктор, профессор, МУ-ын Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн	ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн захирал МУИС, Монгол судлалын төвийн захирал	
2	Э.Пүрэвжав	Хэл бичгийн ухааны доктор /Ph.d/	Хэл зохиолын хүрээлэнгийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга	Утас: 98221119, purvee_9@ yahoo.com
3	С.Цэрэнсодном	Академич, ШУ-ны доктор, профессор	ШУА-ын гишүүн, Эх хэлээ хайрлан хамгаальа нийгэмлэгийн тэргүүн	Утас: 330198 /a/
4	Ш.Чоймаа	Төрийн шагналт, Гавьяат багш, ШУ-ны доктор, дэд профессор	МУИС, МХСС, Эх бичиг-Алтай судлалын тэнхимийн багш	Утас: 88993886

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

5	С.Мөөмөө	Гавьяат багш, ШУ-ны доктор, профессор	МУИС, МХСС, Монгол хэлшинжлэлийн тэнхимийн багш	
6	н. Өнөрбаян	Гавьяат багш, ШУ-ны доктор, профессор	МУБИС-ын Монгол судлалын сургуулийн захирал	Утас: 99154938
7	Б.Пүрэв-Очир	Гавьяат багш, ШУ-ны доктор, профессор	МУБИС-ын дэд захирал	Утас: 326179, 99834344
8	Ц.Шагдарсүрэн	Төрийн шагналт, Гавьяат багш, ШУ-ны доктор, профессор	МУИС, МХСС, Эхбичиг-Алтай судлалын тэнхимийн багш МУИС, Монгол судлалын төвийн эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга	
9	Ц.Сүхбаатар	Гавьяат багш, доктор, профессор	МУИС, МХСС, Монгол хэлшинжлэлийн тэнхимийн багш	
10	Б.Чулуундорж	Академич, Ш.У-ны доктор, профессор	Хүмүүнлэгийн ухааны Их сургуулийн захирал	Утас: 318524
11	М.Базаррагчаа	ШУ-ны тэргүүний ажилтан, ШУ-ны ухааны доктор, проф	МУИС, МХСС, Монгол хэлшинжлэлийн тэнхимийн багш	
12	Ж. Баянсан	Хэл бичгийн ухааны доктор, профессор, Боловсролын тэргүүний ажилтан	Монгол хэл соёлын сургуулийн захирал	Утас: 325435
13	Д.Бадамдорж	Хэл бичгийн шинжлэх ухааны доктор	МУИС, МХСС, Монгол хэлшинжлэлийн тэнхимийн багш	
14	Ч.Зэгиймаа	ШУ-ны доктор, профессор	ХУИС-ийн Хэл соёлын сургуулийн захирал, Хэлний бодлогын үндэстний академийн захирал	Утас: 318524
15	Ж.Бат-Ирээдүй	ШУ-ны ухааны доктор, профессор	-Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн эрдэмтэн мэргэжилтний зөвлөлийн гишүүн, -Монгол хэл, бичгийн багш нарын үндэсний холбооны тэргүүн -МУИС,МХСС, Монгол хэлний тэнхимийн багш	Утас: 99105206
16	А.Пүрэвжанцан	Хэл бичгийн ухааны доктор	МУИС, Монгол хэлний тэнхимийн эрхлэгч	Утас: Purev_jan@yahoo.com

* * *

Хавсралт 3

Монгол хэл судлалын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын жагсаалт

№	Байгууллагын нэр	Хаяг, утас
1	Төрийн хэлний зөвлөл	
2	МУ-ын ШУА-ын Хэл зохиолын хүрээлэн	БЗД, Офицеруудын ордон, Хүрээлэнгүүдийн нэгдсэн байр, утас: 451436,
3	МУУИС-ын Монгол хэл соёлын сургууль	УБ, СБД, Бага тойруу, Их сургуулийн гудамж-1. ш/х-337. Утас: 77307730, дотуур холбоо-2703
4	Боловсролын Их Сургууль	УБ, СБД, 8-р хороо, Бага тойруу-14. 322296, 326010, 323102, 311547, факс: 976-11-322705 info@msue.edu.mn

5	Монгол хэлний бичгийн багш нарын үндэсний холбоо	Үндэсний холбооны ерөнхийлөгч Ж.Бат-ирээдүй, утас: 99105206
6	Эх хэлээ хайрлан хамгаалъя нийгэмлэг	ОУС-ын хүрээлэн, ШУА-ын байр, утас: 330198
7	Хэл иргэншлийн дээд сургууль	УБ, СБД, 7-р хороо, 11-р хороолол. УБ-13, ш/х-550, Утас: 350162, 353525, факс: 976-11-353524, www.khel-irgenshil.edu.mn
8	Хэл судлаач дээд сургууль	УБ, ЧД, 13-р хороо, Хайлааст-25, ш/х-24/389, Утас: 357653, 357654, 330175, факс: 976-11-357668, www.linguist-edu.mn
9	Хэлний бодлогын үндэстний академи	Улаанбаатар 20/28, Утас: 329289

* * *

Хавсралт 4

Стандарт Яриа ба Бичгийн Хятад Хэлний тухай Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Хууль

(2000 оны 10-р сарын 31-ний өдөр хуралдсан Улс Ардын Есдүгээр Чуулганы Тэргүүлэх Хорооны 18 -р хуралдаанаар батласан)

Агуулга

- 1 дүгээр бүлэг. Ерөнхий үндэслэл
- 2 дугаар бүлэг. Стандарт Яриа ба Бичгийн Хятад хэлийг хэрэглэх
- 3 дугаар бүлэг. Захиргаа ба Хяналт
- 4 дүгээр бүлэг. Нэмэлт үндэслэлүүд

Нэгдүгээр бүлэг

Ерөнхий үндэслэл:

Нэгдүгээр зүйл. Энэхүү хууль нь стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлийг хэвшүүлэн стандартчилах ба түүнийг дорвитой хөгжүүлэх, улс нийгмийн үйл ажиллагаанд илүү сайн үүрэг гүйцэтгэх ба, Хятадын үндэстэнүүд ба бүс нутгийн хоорондын эдийн засаг, соёлын солилцоог эрчимжүүлэх зорилгоор Үндсэн хуулийг үндэс болгон батлагдсан.

Хоёрдугаар зүйл. Энэ хуулийн зорилгын тухайд, стандарт яриа болон бичгийн Хятад хэл гэдэг нь Путонгхуа (Бээжин аялгуунд үндэслэсэн нийтлэг яриа ба дуудлага) ба стандартчлагдсан хятад ханз үсгүүдийг хэлж байгаа болно.

Гуравдугаар зүйл. Төрөөс Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсгийг дэлгэрүүлнэ.

Дөрөвдүгээр зүйл. Бүх иргэд стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлийг сурах ба хэрэглэх эрхтэй.

Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлийг сурах ба хэрэглэх боломж нөхцлийг Төр хангаж өгнө.

Орон нутгийн засаг захиргаа өөрийн бүх шат түвшин ба харъяалагдах албадууд нь Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсгийг дэлгэрүүлэх арга хэмжээ авах ёстой.

Тавдугаар зүйл. Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлийг төр улсын бүрэн бүтэн байдал ба үндэстний нэр хүндийг хадгалан бэхжүүлэх ба, улс орны эв нэгдэл, үндэстэнтнүүдийн эв нэгдэл ба социализмын материал техникийн баазыг бэхжүүлэх, ёс зүйг дээшлүүлэхийн тухайд хэрэглэх ёстой.

Зургадугаар зүйл. Төр нь яриа болон бичгийн хятад хэлний стандарт хэм хэмжээг тогтоон зохицуулах ба, нийгэм дэх түүний хэрэглээг засаглаж, түүнийг улам бүр хэвшүүлж, баяжуулан хөгжүүлэх үүднээс зааж сургах үйл ажиллагаа, энэхүү хэлээр шинжилгээ судалгааны ажил хийх зэргийг дэмжин тэтгэнэ.

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

Долдугаар зүйл. Төр нь стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний салбарт гарамгай хувь нэмэр оруулсан байгуулга ба хувь хүмүүсийг шагнаж урамшуулна.

Наймдугаар зүйл. Бүх үндэстэн өөр өөрийн яриа болон бичгийн хэлийг хэрэглэж, хөгжүүлэх эрх чөлөөтэй. Угсаатан үндэстний яриа болон бичгийн хэлийг Үндсэн хууль, Бүс нутгийн үндэстний өөртөө засах ёсны тухай хууль ба бусад хуулиудын дагуу хэрэглэнэ.

Хоёрдугаар бүлэг

Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлийг хэрэглэх тухай:

Есдүгээр зүйл. Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсэг нь энэ болон бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол Төрийн байгууллагуудын албан ёсны хэл байна.

Аравдугаар зүйл. Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсэг нь энэ болон бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол сургууль ба боловсролын бусад байгууллагуудад сургалт, боловсролын үндсэн хэл байна. Путонгхуа болон стандарт хятад ханз үсгийг ёургааль ба боловсролын бусад байгууллагуудад хятад хэлний хичээл болгон заана.

Арваннэгдүгээр зүйл. Хятад хэлнээ хэвлэгдэж буй бүхэн стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний хэм хэмжээтэй нийцэж байх ёстой.

Хятад хэлт хэвлэлүүдэд гадаад хэл хэрэглэх хэрэгтэй болвоос стандарт хятад хэлээр шаардлагатай тайлбар тэмдэглэлийг хийх ёстой.

Арванхоёрдугаар зүйл. Путонгхуа нь нийтийн хэвлэл мэдээлэл ба телевизүүдийн хэвлэл мэдээлэлийн үндсэн хэл байна.

Гадаадын хэлийг хэвлэл мэдээлэлийн хэл болгон хэрэглэх хэрэгцээ гарваас энэ тухайд Төрийн Консулын харъяаны хэвлэл мэдээлэл ба телевизийн захиргааны зөвшөөрөлийг авсан байх.

Арвангуравдугаар зүйл. Стандарт хятад ханз үсэг нь худалдаа үйлчилгээний үндсэн үсэг байна. Худалдааны хэрэг зорилгоор зар мэдээний самбар, суртчилгаа, сэтгүүл, шошго тэмдэг гэх зэргийг гадаад ба хятад хэл, хоёулангаар бичих ба, хятад хэлний тухайд заавал стандарт хятад ханз үсгийг хэрэглэнэ.

Худалдаа үйлчилгээнд ажиллаж буй хүмүүс худалдаа үйлчилгээг Путонгхуа хэлээр үйлдвээс зохистой.

Арвандөрөвдүгээр зүйл. Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэл нь дараах нөхцөлүүдэд үндсэн яриа ба бичгийн хэл болно:

- (1) хэвлэл мэдээлэл, кино ба телевизийн хөтөлбөрүүдийн яриа болон бичгийн хэл;
- (2) олон нийтийн газруудын үйлчилгээ, хэрэглэгдэхүүний дээрх бичгийн хэл;
- (3) зар мэдээний самбар ба суртчилгааны бичгийн хэл;
- (4) бизнесийн болон бусад байгууллагуудын нэр; ба
- (5) сав, баглаа боодол ба дотоодын зах зээлд нийлүүлж буй барааны бичиг баримт

Арвантавдугаар зүйл. Мэдээлэл олох ба мэдээлэлийн технологийн бүтээгдэхүүнүүдэд хэрэглэгдэж буй стандарт яриа болон бичгийн хэл нь Төрийн хэм хэмжээтэй нийцэж байх.

Арванзургадугаар зүйл. Энэхүү бүлгийн холбогдох нөхцлүүдийг мөрдлөгө болгохын зэрэгцээ дараах нөхцөлүүдэд орон нутгийн аялгууг хэрэглэж болно:

- (1) Төрийн үйл хэрэгт албан үүрэг гүйцэтгэхэд үнэхээр хэрэгцээтэй буй үед;
- (2) Төрийн Консулын дэргэдэх хэвлэл мэдээлэл ба телевизийн захиргаа эсвэл муж улсын түвшин

мэдээ мэдээлэл ба телевизийн албаны зөвшөөрөлөөр олон нийтийн мэдээлэлд хэрэглэж болно;

(3) уламжлалт дуурь, кино, телевизийн хөтөлбөрүүд ба урлагийн бусад хэлбэрүүдэд хэрэглэх шаардлагатай; ба

(4) тэдгээр нь хэвлэл нийтлэл, сургалт ба судалгааны ажилд үнэхээр хэрэгцээтэй байгаа бол тус тус хэрэглэж болно.

Арвандолдугаар зүйл. Энэхүү бүлгийн холбогдох нөхцөлүүдийг мөрдөхийн зэрэгцээ дараах нөхцөлүүдэд хятадын уг анхны адармаатай ханз буюу өөр хэлбэрүүдийг хадгалах буюу хэрэглэж болно:

- (1) соёлын өв шүтээн ба түүхэн газруудад;
- (2) овог нэрүүдэд;
- (3) уран бичлэг ба тамга хагалах зэрэгурлагийн бүтээлүүдэд;
- (4) гар бичмэлүүд ба тэмдэг самбаруудад;
- (5) хэвлэл нийтлэл, сургалт, судалгаанд тэдгээрийг хэрэглэх шаардлагатай үед; ба
- (6) Төрийн Консулын дэргэдэх холбогдох албадаас тэдгээрийг хэрэглэхийг зөвшөөрсөн бусад онцгой нөхцөл байдлуудад.

Арваннаймдугаар зүйл. Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний хөрвүүлэг ба авиа дуудлагын тэмдэглэгээнд "Хятад дуудлагын үсгийн схем"-ийг баримтлана.

"Хятад дуудлагын үсгийн схем" нь хятад хүмүүсийн болон газрын нэр ба хятад бичиг баримтын нэрийг Ром үсгээр хөрвүүлэхэд зориулж боловсруулсан нэгдсэн хэм хэмжээ мөн бөгөөд хятад ханз хэрэглэхэд зохимжгүй эсвэл хятад ханз хэрэглэх боломжгүй нөхцөлүүдэд хэрэглэнэ.

Хятад дуудлагын үсгийг бага боловсролын шатанд хэрэглэнэ.

Арванесдүгээр зүйл. Путонгхуа нь ажил албаны хэл байх ёстой газрын бүх албан хаагчид Путонгхуа-гаар ярих чадвартай байх ёстой.

Путонгхуа ажил албаны хэл нь болсон мэдээлэлийн ажилтан, теле хөтөлбөрийн хөтөлгөч, кино жүжигчин, телевизийн цуврал ба жүжгийн жүжигчин, багш, төрийн албан хаагчид гэх зэрэг хүмүүсийн хэлний мэдлэгийн түвшин Төрөөс тогтоосон зохих стандартыг хангасан байх ёстой; стандарт хангаагүй хүмүүс тохирох түвшний сургалтанд хамрагдах ёстой.

Хорьдугаар зүйл. Хятад хэл сурч буй гадаадын хүмүүст Путонгхуа ба стандарт хятад ханз үсгийг заах ёстой.

Гуравдугаар бүлэг

Захиргаа ба хяналт:

Хорин нэгдүгээр зүйл. Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлтэй холбоотой төлөвлөх, хөтлөх, удирдан чиглүүлэх бүх ажлыг Төрийн Консулын дэргэдэх яриа болон бичгийн хэлний ажлыг эрхэлсэн алба хариуцна.

Төрийн Консулын харъяаны албадууд тус тусын албанд стандарт яриа ба бичгийн хятад хэлийг хэрэглэх явдлыг засаглана.

Хорин хоёрдугаар зүйл. Яриа болон бичгийн хэлтэй холбоотой ажлыг хариуцсан орон нутгийн захигаад ба бусад албадууд нь тус тусын захиргааны нутаг дэвсгэртээ стандарт яриа болон бичгийн Хятад хэлний хэрэглээг захиран удирдана.

Хорин гуравдугаар зүйл. Орон нутгийн Ардын засгийн дэргэдэх эс бөгөөс сумаас дээших шатны захиргааны дэргэдэх аж үйлдвэрлэл ба худалдаа арилжааг хариуцсан захиргааны албадууд нь бизнесийн байгууллагуудын нэр, барааны нэр ба зар суртчилгаан дахь яриа болон бичгийн хэлний хэрэглээг захиран удирдана.

Судалгааны эмхтгэл, XIV боть

Хорин дөрөвдүгээр зүйл. Төрийн Консулын харъяаны яриа болон бичгийн хэлтэй холбоотой ажлыг хариуцсан захиргааны алба нь бүх түвшний Путонгхуа хэлний тестийн стандартыг тогтооно.

Хорин тавдугаар зүйл. Гадаад хүний нэр, гадаад газрын нэр, шинжлэх ухааны ба техникийн нэр томъёо зэргийг стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлэнд орчуулсан орчуулгыг хянан шалгах ажлыг Төрийн Консулын харъяаны яриа болон бичгийн хэлтэй холбоотой ажлыг хариуцсан алба эсвэл холбогдох бусад албад зохион байгуулна.

Хорин зургадугаар зүйл. Стандарт яриа болон бичгийн хятад хэлний хэм хэмжээтэй нийцэхгүй яриа болон бичгийн хэлний хэрэглээний тухай ба энэ хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн холбогдох нөхцөлүүдийг зөрчсөн тухайд ямар ч иргэн шүүмжлэл ба санал хүсэлтээ гаргаж болно.

Энэ хуулийн Арванесдүгээр бүлгийн хоёрдугаар догол мөрт дурдагдсан хүмүүс хэлийг энэ хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн холбогдох нөхцөлүүдийг зөрчиж хэрэглэвээс захиргааны холбогдох нэгжүүд, боловсрол олгох хэлбэрээр, шууд хариуцлага хүлээх хүмүүсийг шүүмжлэх ба; үүнийг залруулахаас татгалзсан хэнийг боловч холбогдох захиргааны нэгжүүд арга хэмжээ авна.

Хотуудын олон нийтийн газарт байрлуулсан тоног төхөөрөмж ба тэмдэг тэмдэглээс бүхий самбар дээрх, мөн зар суртчилгаан дээр энэ хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн нөхцөлүүдийг зөрчсөн ханз үсэг зэргийг хэрэглэвээс холбогдох захиргааны албадууд тэдгээрийг засах тушаал гаргана; тэдгээрийг засч залруулахаас татгалзсан хэнд боловч сахилгын сануулга өгч тодорхой хугацааны дотор засч залруулахыг шаардана.

Хорин долдугаар зүйл. Энэ хуулийг зөрчиж, бусад хүмүүсийн стандарт яриа болон бичгийн хэлэнд суралцах ба хэрэглэх үйлэнд саад болсон хэнд боловч холбогдох захиргааны албадуудаас тодорхой хугацааны дотор засч залруулах тушаал ба, сахилгын сануулгыг өгнө.

Дөрөвдүгээр бүлэг, Нэмэлт нөхцөлүүд:

Хорин наймдугаар зүйл. Энэ хууль 2001 оны 1-р сарын 1-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болно.

***

Ашигласан материал

1. Базаррагчаа, 1999] - Базаррагчаа.Ц, Хэдэн үеэ бүрэлгэх хэлний гамшиг, МУИС-ийн эрдэм шинжилгээний бичиг, № 14/151, УБ 1999. х 200-204
2. [Болд, 2006] - Болд.Л, "Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль"-ийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон хэдэн санал, Монгол хэл шинжлэлийн асуудалд, УБ 2006. х 94-96
3. [Адъяа, 2005] - Даяаршил хийгээд монгол хэл бичгийн асуудал (илтгэлийн эмхэтгэл), эмхэтгэсэн О.Адъяа, УБ 2005
4. [Жаргалсайхан, Энхсаруул, 2007] - Монгол улсын ерөнхийлөгч Намбарын Энхбаярын ивээл дор зохион байгуулагдсан "Даяаршил ба төрөөс баримтлах хэлний бодлого" эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлүүд, Эмхэтгэсэн О.Жаргалсайхан, Ц.Энхсаруул, УБ 2007
5. [Монгол улсын үндсэн хууль, 1992] - Монгол улсын үндсэн хууль, УБ 1992
6. [Монгол улсын хэлний бодлого, 2006] - Монгол улсын хэлний бодлого, эмхэтгэсэн Б.Ширнэн, У.Сувданцэцэг, УБ 2006
7. [Шагдарсүрэн, 2000] - Ц.Шагдарсүрэн, Хэлний талаарх төрийн бодлого гэж юу вэ?, Монгол судлалын эрдэм шинжилгээний бичиг, Боть ХҮІ (160) УБ 2000, 13-19-р тал
8. [Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль] -Төрийн албан ёсны хэлний тухай хууль,
9. [Ширнэн, 2005] -Төрөөс баримтлах хэлний бодлогын асуудлууд (илтгэл, хэлсэн үгийн эмхэтгэл), эмхэтгэсэн Б.Ширнэн, УБ 2005
10. www.wikipedia.com
11. www.unesco.mn
12. www.legalinfo.mn

***